

Hüseyin el-Basrî'nin (ö. 436/1044) *el-Mu'temed'*inin Ahbâr Bölümü Özelinde Fıkıh Usûlü Eserlerinin Hadis İlmine Katkısı*

Asilbek Abduganiev

Öğretim Görevlisi, Oş Devlet Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Lecturer, Osh State University

Faculty of Theology, Osh/Kyrgyzstan

asilbek9320@mail.ru

ORCID: 0000-0002-7376-9246

Contribution of the Works of Uşul al-Fiqh to the Science of Ḥadīth within the Framework of the Part of Akhbār in Ḥusayn al-Başrī's *al-Mu'tamad*

Abstract

In addition to the science of ḥadīth, the subject of khabar is also the subject of theology, uşul al-fiqh, sira, maghāzī, shamā'il, history and other fields. Due to the fact that religious knowledge is largely based on the reports, discussions on the reports have had a wide place in the books of kalām and uşul. In addition to the science of kalām, in the work of *al-Mu'tamad* by Ḥusayn al-Başrī, which has survived as a high-level work in the history of uşul and is considered one of the important sources of the discipline of fiqh, the subject of the reports is discussed with the title of "al-Kalām fi'l-Akhhbār". In this work, the author primarily makes evaluations on the epistemological value of the reports and types of the reports. Then, he tried to evaluate the formation of knowledge with reports, mutawātir and āḥād reports and some related issues together with the views of scholars. In addition, the issues such as ziyāda in the

* İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Asilbek Abduganiev**).

Geliş/Received: 29 Ocak/January 2022 | **Kabul/Accepted:** 17 Mart/March 2022 | **Yayın/Published:** 20 Mart/March 2022

Atıf/Cite as: Asilbek Abduganiev, "Hüseyin el-Basrî'nin (ö. 436/1044) *el-Mu'temed'*inin Ahbâr Bölümü Özelinde Fıkıh Usûlü Eserlerinin Hadis İlmine Katkısı = Contribution of the Works of Uşul al-Fiqh to the Science of Ḥadīth within the Framework of the Part of Akhhbār in Ḥusayn al-Başrī's *al-Mu'tamad*", Danisname 4 (Mart/March 2022), 155-176. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6370250>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

reports, the status of the narrators, the status of the narration, mursal reports and conflict in the reports are among the issues that the author focuses on.

In this research, the aforementioned issues that Ḥusayn al-Başrī dealt with will be examined. Here, rather than the analysis of reports, it will be investigated how the subject of reports is handled differently from the works of uşūl al-ḥadīth in a uşūl al-fiqh work. In the conclusion part of the research, a general comparison of the information in the *al-Mu'tamad* of Ḥusayn al-Başrī and the information in the uşūl al-ḥadīth works will be made and their common and different aspects will be pointed out.

Keywords: Uşūl al-Ḥadīth, Uşūl al-Fiqh, Ḥusayn al-Başrī, *al-Mu'tamad*, Khabar.

Hüseyn el-Basrī'nin (ö. 436/1044) *el-Mu'temed*'inin Ahbâr Bölümü Özelinde Fıkıh Usûlü Eserlerinin Hadis İlmine Katkısı

Öz

Haber ve haberle ilgili meseleler ilk dönemlerden itibaren hadis ilminin yanı sıra kelâm, fıkıh usûlü, siyer, meğâzî, şemâil, tarih gibi ilimlerin de konusu olmuştur. Dinî bilginin büyük ölçüde habere dayanması nedeniyle haber üzerindeki tartışmalar kelâm ve usûl kitaplarında geniş yer tutmuştur. Kelâm ilminin yanında usûl geleneğinde en üst düzey bir eser olarak günümüze ulaşan ve fıkıh usûlü bilim dalının önemli kaynaklarından sayılan Hüseyn el-Basrī'nin (ö. 436/1044) *el-Mu'temed* isimli eserinde de haber konusu "el-Kelâm fi'l Ahbâr" başlığıyla ele alınmıştır. Müellif bu eserinde öncelikli olarak haberin epistemolojik değeri ve haberin çeşitleri üzerinde bazı değerlendirmeler yapmıştır. Ardından bilginin haberlerle oluşması, mütevatir ve âhâd haberler ve bunlarla ilgili bazı meseleleri âlimlerin görüşleriyle birlikte değerlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca haberde ziyade meselesi, râvînin halleri, rivayetin keyfiyeti, mürsel haber ve haberlerde tearuz gibi mevuzlar da müellifin üzerinde durduğu konular arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada Hüseyn el-Basrī'nin ele aldığı mezkur konular üzerinde durulacak ve haberin analizinden ziyade bir fıkıh usûlü eserinde haber konusunun nasıl ele alındığı araştırılacaktır. Araştırmanın sonuç kısmında ise Hüseyn el-Basrī'nin *el-Mu'temed*'inde yer alan haber ile ilgili bilgilerin hadis ilmine katkısı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis Usûlü, Fıkıh Usûlü, Hüseyn el-Basrī, *el-Mu'temed*, Haber.

Summary

Ḥusayn al-Başrī is one of the most prominent scholars of the Mu'tazila. Although there is not much information about his life, it is stated that he was educated not only in religious sciences, but also in all fields of natural sciences of his age, such as philosophy, mathematics and astronomy, from the leading scholars of his time. In the researches about him, he is mostly introduced as a theologian and a fiqh practitioner with scientific creativity. al-Başrī's work called *Kitâb al-Mu'tamad fî Uşûl al-Fiqh* is not only an antecedent work written according to the mutakallimûn, but also a top-level work in the usûl tradition. Although a clear scientific style is used in the work, it can

be seen that the subject becomes difficult, philosophical and theological discussions are made, and sometimes ambiguity is also observed. The issue that interests us in terms of constituting the main subject of our research is the part of Akhbār, in which he deals with the types of akhbār. The author, in his *al-Mu'tamad*, gave a large place to the subject of akhbār and first of all, he defined the khabar and discussed its epistemological value. As the definition of khabar, he defines it as "a word that can be true or false". According to the epistemological value, it is divided into three parts: that of which accuracy and content is certain, that which is known for sure that the information and the thing it reports is false, that which is true and that which is likely to be false. He made a content criticism based on the fact that the khabar is true or false, not that it is in accordance with the opinion or belief of the informer. He also stated that for a khabar to be mutawātir, it must be narrated by at least four people. Regarding the places where the khabar al-wāḥid was accepted or not, He divided a piece of akhbār from the Prophet into two: those that contain sharī'a and those that do not. According to al-Baṣrī, if the akhbār from the Prophet contains a sharī'a rule, there is information. With the khabar here, it is necessary in matters related to worship. However, āḥād khabars about belief is not accepted as evidence. He recorded more detailed information by saying that if āḥād khabars has the necessary conditions, it is necessary to act, not belief. He also divided the narrations that do not contain the sharī'a rule into several parts, and discussed which of them is a matter of worship and which is not.

Āḥād ḥadīths divided into two, regarding the issues that necessitate the rejection of the khabar or not.

First: Looking at the content of the khabar that is clearly understood to have come from the Prophet.

Second: Khabars that are not clearly known to come from the Prophet.

In addition, it can be characterized as a difference seen in al-Baṣrī's work in this chapter that he divides āḥād ḥadīths into two as some require action and some do not.

On the other hand, he noted that in the narrations about deed, deed is wājib under certain conditions and rejected under certain conditions. Then, he explained what he meant by a certain condition and evaluated it as the conditions sought in the informant and the news itself.

In addition, in the subject of the conditions sought for a narrator, al-Baṣrī also accepted the narration of the slave, the narration transmitted by the blind person from memory, and the narrations of the narrator who transmitted a ḥadīth only once in his life. According to him, there is no reason to reject the ḥadīth of a person who has only one narration.

al-Baṣrī also stated that the fisq in the belief of the narrator did not prevent him from accepting his narration.

As a result, the approach style presented by al-Baṣrī has been "rational" and "critical". In addition to his evaluations on the epistemological value of the khabars, it is noteworthy that he discussed the issues related to the concepts of mutawātir and āḥād in detail. In the research, it can be pointed out that the approaches that we can call original in the part of Akhbār examined by Ḥusayn al-Baṣrī in his *al-Mu'tamad* are of a nature that can contribute to the works of uṣūl al-ḥadīth.

1. Hüseyin el-Basrî ve el-Mu'temed'i

Mu'tezile'nin en önde gelen âlimlerinden biri olan Hüseyin el-Basrî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Tam ismi, Hüseyin Muhammed b. Ali b. el-Tayyib el-Basrî'dir. Basra'da dünyaya geldiği için el-Basrî nisbesiyle anılmaktadır. Hüseyin el-Basrî, sadece din bilimleri değil, felsefe, matematik, astronomi ve kimya gibi yaşadığı çağın tüm bilim alanlarında, döneminin önde gelen âlimlerinden eğitim almıştır. Hakkında yapılan araştırmalarda daha çok bir kalamcı ve ilmî yaratıcılığa sahip bir fıkıh usûlcüsü olarak tanıtılmaktadır.¹

Basrî'nin *Kitâbü'l Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh* adlı eseri, sadece mütekellimûna göre yazılan öncül eserlerden değil, usûl geleneğinde en üst düzey bir eser olarak günümüze ulaşan en önemli kaynaklarından birisi kabul edilmektedir. Eser, Kâdî Abdülcebbâr'ın *Umed'i*, el-Cüveynî'nin (ö. 478/185) *Burhan'ı* ve Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Mustasfâ's*ının bulunduğu dört temel mütekellimûn mesleği üzere kaleme alınmış eserler arasında sayılmaktadır. *el-Mu'temed*, içtihat, tahlil, yöntem ve sunum açısından müstakil bir ekol olarak nitelendirilmektedir. Eserde açık seçik ilmî bir üslup kullanılmış olmasına karşın, konunun zorlaştığı, felsefî ve kelâmî tartışmaların yapıldığı, özellikle de cedelleşme yaşandığı yerlerde, kimi zaman anlam kapalılığı da görülebilmektedir.² Kitabın sistematliğini baş tarafta müstakil bir bölümde gerekçeli olarak açıklayan müellif sırayla şu konuları ele almaktadır: Usûl-i fıkhın tarifi ve muhtevası; kelâm (söz) ve taksimi, hakikat, mecaz, edatlar; emir-nehiy; umum-husus, bunlarla bağlantılı bazı yorum kuralları; mücmel-mübeyyen; mükelleflerin fiilleri ve Hz. Peygamber'in fiillerine bağlanacak sonuçlar; nâsîh-mensuh; icmâ; haber çeşitleri; kıyas ve ichtihad; hazr (yasak) ve ibâha; müftî ve müstefî.³

Esas konumuzu teşkil etmesi bakımından burada bizi ilgilendiren bahis, haber çeşitlerini işlediği ahbâr bölümüdür. Burada bu bölümü müstakil başlıkta ele almaya çalışacağız.

¹Şükrü Ayran ve Ali Duman, "Ebu'l-Hüseyin El-Basrî'nin El-Mu'temed Adlı Eserinde Emrin Hakikati İle İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi", *Hikmet Yurdu Düşünce - Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, no. 20 (2017): 97-120, erişim: 8 Şubat 2022, <http://www.hikmetyurdu.com>.

² Ayran, Duman, "Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin El-Mu'temed Adlı Eserinde Emrin Hakikati ile İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi", 97-120.

³ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fî usuli'l-fıkh*, thk. Muhammed Hamidullah (Damas: 1964), 1-2:1079-1084; Ahmet Akgündüz, "el-Mu'temed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim: 8 Şubat 2022); Muhammed Hamidullah, "Mu'tezile Fıkıh Usûlü ve el-Basrî'nin 'el-Mu'temed' Adlı Eseri", çev. Ömer Aslan, *Bilimname Dergisi*, no. 3 (2004): 81-105.

2. Hüseyin el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'inde Haberin Çeşitleri

Hüseyin el-Basrî *el-Mu'temed*'inde ahbâr bölümüne dair müstakil bir bölüm ayırmış, bu bölümde haberi farklı bab başlıklarda âlimlerin çeşitli görüşlerine temas ederek ele almıştır. Bu araştırmada eserden anlayıp çıkarabildiğimiz sonuçları ifade etmeye gayret edeceğiz.

Hüseyin el-Basrî, konuya giriş yapmadan önce ahbâr bölümünde ele aldığı bütün konuları tek sayfada sırasıyla zikrederek ön bilgi vermektedir.⁴ Burada mezkur konular hakkında detaylı bilgi vermeye çalışacağız.

2.1. Haberin İsmi, Tanımı, Haberi Haber Yapan Unsurlar

Hüseyin el-Basrî, konuya giriş yaptıktan sonra, haberi farklı açıklamalarla tanımlamıştır. Burada haber kelimesini özel söz için kullanıldığını belirtmiştir.⁵ Ardından bir şeyin haber olabilmesi için belli bir siga, irade ve kastın olmasını şart olarak zikretmiştir. Onun bu görüşünü emir ve nehiylerin bilgi ifade etmediğini söyleyenlere karşı bir fikir olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim Basrî, söyleyenin bir kasdı ve iradesi varsa bunlar da haberdır demiştir. Çünkü emir ve nehiy formatında gelen ve haber olarak değerlendirilen pek çok hadis vardır.⁶

Basrî, haberin tanımını ele alırken, Arap dilcilerinin “Doğru veya yanlış olma ihtimali olan söz” diye tarif ettiği tanımı eleştirerek buna karşı mantikî delilleri örnek olarak zikretmiştir.⁷

Hüseyin Hansu, hadisçilerin haberin bilgi değerini muhbirine göre değerlendirdiğine işaret etmiştir.⁸ Basrî ise bu konuda farklı yaklaşım sergilemiş, haberin bilgi değerini muhbirinden öte haberin kendisine bağlamıştır. Zira Basrî'ye göre haber, ya doğrudur veya yalandır. Haberin doğru veya yanlış olmasında haber verenin zannı veya inancına uygun olması değil, verilen haberin gerçeğe uygun olması esastır.⁹ Dolayısıyla muhaddisler bir haberin bilgi değerini onu nakleden râvîyi esas alarak değerlendirmeye çalışmıştır. Fakat Basrî'nin haberi aktaran muhbirin hâlinden öte, haberin gerçeğe uygunluğunu gözetmesini metin tendkidi yaptığı şeklinde yorumlamak da mümkündür. Bu tahliller bize hadis âlimleri ile fıkıh usûlü

⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:541.

⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:542.

⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:543-545; Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis* (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 106-107.

⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:543-545; Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 52.

⁸ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 52.

⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:543-46; Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 106.

âlimlerinin haberi delil almadaki yaklaşım farklılıklarını belirlemede ipucu sunmaktadır.

2.2. Doğru Olduğu Bilinen Haberler, Yalan Olduğu Bilinen Haberler, Halinden Ne Doğru Ne De Yalan Olduğu Bilinen Haberler

Basrî'ye göre haber doğruluğunun bilinirliğine göre üç kısımdır:¹⁰

1- Doğruluğu kesin olarak bilinen haberler.

Bunlar mütevatir haberlerdir. İçerdiği bilgiye göre iki kısma ayrılır;

a) Zorunlu bilgi ifade edenler.

Görüp gezilmezse de var olduğu bilinen şehirler, Hz. Peygamber'in beş vakit namaz kıldığı, hacca gittiğini bildiren haberler bu türden olup zorunlu bilgi ifade eder.

b) Doğruluğu akıl yürütmeye bilinen haberler

Allah ve Rasûlü'nün (Kur'an ve sünnet) haberleri gibi. Bunlar akıl yürütmeye bilindiği için nazari bilgi ifade eder. Bu tür haberlere mütevatir mütevatir de denmektedir.¹¹

2- Yalan olduğu kesin olarak bilinen haberler.¹²

Bunlar da zorunlu veya istidlâl olarak ikiye ayrılır.

a) Akli ilkelere açıkça aykırı olan haberler.

Gökyüzünün altımızda, yerin üstümüzde olduğunu bildiren haberler gibi. Bunların yalan olduğu zorunlu olarak bilinmektedir.¹³

b) Yalan olduğu nakli bir delil veya akıl yürütmeye bilinen haberler.

Bu tür bilgiler naklediliş şekline anlaşılar. Her kes tarafından bilinmesi gereken konuların sadece bir kişi tarafından söylenmesi gibi.¹⁴

3- Doğru veya yalan olma ihtimali bulunan haberler. Âhâd haberler de bu grupta değerlendirilmiştir.¹⁵

Görüldüğü gibi Basrî, haberi geniş çerçevede ele almış ve bunları bilgi değerine göre farklı kategorilerde değerlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca konuyu detaylı olarak incelemesi yanında haberi epistemolojik temelli olarak ele alması da dikkat çekicidir.

¹⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:546.

¹¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:546.

¹² Basrî, *el-Mu'temed*, 2:547-548.

¹³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:548.

¹⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:549.

¹⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:549.

2.3. Bilginin Mütevatir Haberle Oluşmasının Şartları

Basrî, bu babta ağırlıklı olarak mütevatir haberi ele almıştır. İlk önce mütevatir haberi kesbî olarak değerlendiren kimselerin bulunduğunu ve bunların bir haberin mütevatir olması için iki şart koştuklarını belirtmiştir. Basrî'nin isim zikretmeden kimseler şeklinde tanımladığı kişilerin koştuğu ilk şart; bir haberin mütevatir derecesine ulaşması için yalan üzerine ittifak etmesi mümkün olmayan kalabalık bir topluluk tarafından haber verilmesi gerekmektedir.¹⁶ Mütevatir haber için benimsenen şart veya tanım diyebileceğimiz söz konusu ifade önde gelen hadis âlimlerinden biri olan el-Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) tarafından da kullanılmıştır. Bu konuda Hüseyin Hansu, İbn Salah'ın (ö. 643/1245) görüşünü şöyle değerlendirmektedir; İbn Salah'a göre mütevatir ve âhâd hadis şeklindeki ayırım, fıkıhçı ve usülcülerin taksimidir ve hadisçiler tarafından kullanılamaz.¹⁷ Ona göre Hatîb el-Bağdadî'nin mütevatir hadis tanımını kullanmış olması usülcülerden etkilenmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca İbn Salah'a göre hadisçilerin rivayetleri arasında neredeyse hiç mütevatir haber bulunmamaktadır.¹⁸ Hüseyin Hansu'ya göre ise *men kezebe* hadisi hakkında Tirmizî'nin "mütevatir" yerine sahihun, hasenun, garibun demiş olması da, mütevatir kavramının hadis usûlü'ne sonradan dahil edildiğini göstermektedir.¹⁹ Mütevatir kavramı Hatîb el-Bağdâdî gibi bazı hadisçiler tarafından önceden kullanılmışsa da mütevatir-âhâd şeklinde ayırımın, sistematik biçimde ilk olarak *Nuhbetu'l-fiker'in*'de İbn Hacer (ö. 852/1449) tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Sahih kabul edilen hadislerin de mütevatir gibi kesin ve zorunlu bilgi ifade ettiğini göstermek amacıyla, hadis usûlüne uyarlanan bu ayırım, daha sonra giderek yaygınlaşmıştır. İbn Hacer'i takiben Suyûtî (ö. 911/1505) *Tedribü'r-Râvî* ve Kettânî (1886-1962) *Nazmu'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevatir* isimli senedlerinin çokluğundan dolayı, mütevatir olduğu söylenen hadislere dair eserler yazmışlardır.²⁰

Basrî, mütevatir haberi kesbî olarak değerlendirenlerin koştuğu ikinci şartı, haberin kesin bilgi ifade etmesi gerektiği şeklinde belirtmiştir. Ardından

¹⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:558-559.

¹⁷ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 126-27; Ayrıca bkz: İbn Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nu-reddin İtr ve (Beyrut: Dârü'l-Fıkr 1998), 267; Ebü'l-Fazl Celaleddin Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevi*, thk. Ahmed Ömer Hâşim (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî 1993), 2:159.

¹⁸ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 127; İbn Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, 267.

¹⁹ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 127.

²⁰ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 127.

söz konusu bu iki şartı aklî izahlarla uzunca açıklamıştır.²¹ Basrî'nin kaydettiği bu ikinci şartı hadis usûlü eserlerinde görmek neredeyse mümkün değildir. Dolayısıyla bu konuda fıkıh âlimlerinin hadisçilerden farklı yaklaşımında bulunduğuna işaret edebiliriz.

Müellif mütevatir haberi zarurî bilgi gerektirdiğini söyleyenleri de zikrederek bu gurubun üç şart koştuğunu kaydetmektedir. Bu şartlardan ilki haberi işitenler, onu duyduğunda şüpheye kapılmamaları lazımdır. Basrî kaydettiği bu ilk şarta yönelik kendi eleştirilerini belirtmiş ve ardından bu tür şartların fıkıh usûlü eserlerinde ele alınmasının uygun olmadığına vurgu yapmıştır.²²

İkinci şartı da haber verenlerin sayısının dörtten fazla olması gerektiği şeklinde izah etmiştir.²³ Ancak burada geniş bir değerlendirme yaparak mütevatir haberin kesbî diyenlerin dört kişiden az olmamalı görüşünü reddettiklerini kaydetmiştir. Zarurî bilgi ifade eder diyenlerin ise konuya müsamahakâr yaklaştığına işaret etmiştir. Örnek olarak da zina yapana ceza verilmesi için dört şahidin gerektiği hususları sıralamıştır.²⁴

Son olarak üçüncü şartı; eğer akıl sahibi bir grubun verdiği haber kabul ediliyorsa, o zaman akıl sahibi bir kişinin verdiği haber de kabul edilmeli, ikisinin arasında fark gözetilmemeli şeklinde kaydetmektedir.²⁵

Basrî, her iki yaklaşımın benimsediği şartları değerlendirdikten sonra, bunlara ilave olarak mütevatir haberin kabulünde 70 veya 300 kişi olmalı tarzındaki belli bir sayı belirten görüşleri de zikrederek bunlara karşı fikir beyan etmiş, bir haberin mütevatir derecesine ulaşabilmesi için kişi sayısının dörtten az olmaması görüşünü benimsemiştir.²⁶

2.4. Haber-i Vahidin Kesin Bilgi Gerektirmeyişi

Hüseyin el-Basrî, haber-i vahidi doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan veya mütevatir seviyesine ulaşmayan haberler olarak tanımlamıştır. Ayrıca âhâd haberin kesin bilgi gerektirip gerektirmediği konusunda âlimlerin iki farklı yaklaşım sergilediklerine işaret etmiş ve bunlardan bir kısmını çoğu insanlar şeklinde tarif etmiştir.²⁷ Hüseyin el-Basrî'nin haber-i vahid ile ilgili

²¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:559-561.

²² Basrî, *el-Mu'temed*, 2:560-561.

²³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:561.

²⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:560-561.

²⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:564-565.

²⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:565-566.

²⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:566; Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 127.

görüşlerine işaret ettiği diğer bir grup ise ehl-i zâhirdir. Basrî, bu grubun haber-i vahidin kabulü için herhangi bir şart koşmadığını belirtmiş ve ardından Nazzâm'ın (ö. 231/845) görüşünü de zikretmiştir. Burada Basrî, Nazzâm'ın fikirlerini eleştirmiş ve kendi düşüncelerini eklemiştir.²⁸

Haber-i vahidin kesin bilgi gerektirmediğini öngören âlimlerin bu görüşü benimserken sundukları gerekçeyi Basrî şöyle belirtmektedir. Bu gruba göre bir âhâd haber kesin bilgi gerektiriyorsa bu bütün âhâd haberler için geçerli olmalıdır. Fakat âhâd haberler kesin bilgi gerektirmediği ve zan ifade ettiği için tümünü reddetmek lazımdır. Burada Hüseyin el-Basrî, âhâd haberlerin kesin bilgi gerektirmediği görüşünü benimsemiştir. Ama âhâd haberlerin itikad dışında delil olabileceği meselesini ise ayrı bir başlıkta ele almıştır.²⁹

2.5. Haber-i Vahidin Kabul Edilip Edilmediği Yerler

Müellif bu bahsi de diğerlerinde olduğu gibi âlimlerin farklı yaklaşımlarını zikrederek ele almıştır. Burada Hz. Peygamber'den gelen bir haberi şerî hüküm içeren ve şerî hüküm içermeyen şeklinde ikiye ayırmıştır.³⁰

Hz. Peygamber'den gelen haber şerî bir hüküm içerirse burada bir bilgi söz konusudur. Burada gelen haberle amel etmek (şerî hüküm) gerekir.

Ancak inanç konusunda âhâd haberler delil kabul edilmez. Eğer âhâd haber gerekli şartları taşıyorsa bununla inanç değil, amel etmek lazımdır.³¹

Burada Hüseyin el-Basrî, bazı âlimlerin görüşüne yer vererek, ceza konusunda âhâd haberlerin delil olmayacağı fikrini kaydetmiştir. Ardından buna karşı çıkan ve ceza konusunda delil olabilir diyen Ebu Yusuf'un (ö. 182/798) görüşlerini sıralamıştır.³²

Bu bahiste Basrî, rivayetleri, şerî hüküm içeren ve içermeyen şeklinde iki kısma ayırdıktan sonra, şerî hükmü bulunmayan haberleri de kendi içinde iki kısımda değerlendirmiştir:

1- Şerî hüküm içermeyen halde şerî hükmü bulunan rivayetler kapsamında değerlendirilenler. Buna bir şârinin âhâd haberle verdiği fetvası örnek teşkil eder. Burada şârinin delil aldığı âhâd haberle hüküm icra edilmiştir.

²⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:567-568.

²⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:566-570.

³⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:570.

³¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:571.

³² Basrî, *el-Mu'temed*, 2:571.

2- Şerî hüküm beyan etmeyen rivayetler. Bunları kendi içinde ikiye ayırmıştır.

a) Şârî'nin hükmü gerekir.

b) Şârî'nin hükmü gerekmez.³³

Şârî'nin hükmü gereken konular, tartışmalı konulardır. (Ramazan'da ayın bir kişi tarafından görülüp, diğerlerinin görmedim demesi gibi.) Şârinin hükmünü gerektiren durumları;

1- Bir kişiden fazlasının bilemediği durumlar, (Kadının iddetli olup olmadığına bilinmesi gibi)

2- Bir kişiden fazlasının bilebileceği durumlar.

Burada bir kişiden fazlasının bilebileceği konular;

a) Meşakkatle bilinen

b) Meşakkatsiz bilinenler şeklinde iki kısma ayrılır.

Meşakkatle bilinenlere, bir kadının hamile olduğu ve doğurmak üzereyken başkası tarafından haber verilmesini örnek göstermek mümkündür.

Meşakkatsiz bilinenlere örnek olarak, iki kişi arasındaki hak-hukuk ve ceza gerektiren meseleleri zikretmek mümkündür. Bu konuda âhâd hadis delil alınmaz.

Şârî'nin hükmü gerekmeyen konuları da iki kısımda ele almıştır;

1- Şerî bir hüküm içerenler, (Yani bir kişi bu su necistir dese, onun dediği delil olarak kabul edilir ve şerî olarak o sudan abdest almamak lazımdır. Fakat haber verenin durumu dikkate alınır, müslüman olup olmadığı vb. Eğer gerekli şartları taşıyorsa burada tek kişinin verdiği haber kabul edilir.)

2- Şerî bir hüküm içermeyen konular (Hediye alıp vermek gibi muameleye dair konular).³⁴

Basrî'nin bu bapta ele aldığı hususlar özetle bu şekildedir. Onun haber-i vahidin kabul edilmesinde şerî hükümleri esas alması, son derece dikkat çekicidir. Zira bu detayların hadis usûlü eserlerinde ele alınmadığı bilinmektedir. Bu bakımdan haber konusunu ele alma açısından usûl-ü fıkıh eserlerinin hadis usûlü eserlerinden farklılık arz ettiğini söyleyebiliriz.

2.6. Âhâd Haberlerin İbadete Dair Meselelerde Delil Olarak Kullanılması

Hüseyn el-Basrî'nin, âhâd hadislerin ibadete dair meselelerde delil

³³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:572.

³⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:572-573.

alınması meselesinde kaydettiği bilgileri de âlimlerin görüşlerine göre iki grupta değerlendirmek mümkündür. Birinci grubu Basrî, âlimlerin çoğu diye nitelendirdikten sonra bunların âhâd hadisleri ibadete dair meselelerde delil olarak kabul ettiğini beyan etmiştir. İkinci gurubu ise âhâd haberlerin ibadete dair meselelerde delil saymadığını açıklamıştır. Ardından her iki grubun delil olarak öne sürdüğü hususlara değinmiştir. Burada Basrî'nin âhâd hadislerin ibadete dair meselelerde delil olmayacağını savunanların görüşlerine daha ağırlıklı olarak yer vermesi dikkat çekicidir. Basrî, bu grubun belirttiği delilleri şöyle sıralamıştır:³⁵

Eğer fıkıh usûlünde âhâd hadisler delil alınıyorsa, o zaman inanç (usûl/akaid) konularında da delil alınmalıdır. Yine aynı şekilde Kur'an nakil yoluyla gelmiştir ve onun kabulünde şüphe yoktur. Âhâd hadisler de nakil yoluyla geldiğine göre burada ikisinin arasında fark gözetilmemelidir- şeklindeki izahlardır.³⁶

Burada kastedilen esas gaye, âhâd rivayetler usul konusunda delil olsa bile inanç konusunda delil sayılmamaktadır. Oysa âhâd hadislerin ibadete dair meselelerde delil olmayacağını savunan grup, bir delil bir ilimde delil olursa diğer ilimde de geçerli olmalıdır şeklindeki itirazı ortaya koymaktadır. Bize göre burada ortaya konulmak istenen husus, inanç konusunda delil olmayan şeyin fıkhıta ve diğer ilimlerde de delil olamayacağı iddiasıdır.³⁷

Diğer bir gerekçe de şöyledir; Bazı âhâd rivayetler kendi içinde çelişkili durumdadır. Çelişenlerle amel etmek mümkün değildir. Eğer amel etmek gerekiyorsa da her ikisiyle amel edilmelidir ki bu da imkansızdır.³⁸

Bu gerekçeden anlaşılan şu ki, âhâd rivayetlerin delil olmayacağını kabul eden gruba göre çelişkili âhâd hadisler, onların reddi için bir sebeptir.

Hüseyin el-Basrî, âhâd hadislerin ibadete dair meselelerde bile delil olmayacağını savunan grubu ve onların delil olarak gösterdiği hususları eleştirerek karşı çıkmıştır. Özellikle çelişen hadisler, âhâd rivayetlerin reddinin gerektirir şeklindeki görüşün üzerinde durarak bu tür rivayetlerin çözülmesinde tercih metodunun takip edilebileceğini belirtmiştir.³⁹

³⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:573.

³⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:574-575.

³⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:575-577.

³⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:578-579.

³⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:579-582.

2.7. İbadete Dair Meselelerde Âhâd Haberinin Delil Alınması

Basrî'nin bu bapta zikrettiklerinden anlaşıldığı kadarıyla âhâd hadislerin ibadete dair meselelerde delil alınacağını belirten gruplar arasında ihtilaf vardır. Bu sebeple onları iki kısımda değerlendirmek mümkündür.⁴⁰

Birinci grup, âhâd haberlerin ibadete dair meselelerde delil olabileceğini belirtmektedir. Fakat bunu yaparken iki farklı hususu da dikkate almışlardır.

1- Akıl Âhâd hadisinin ibadete dair meselelerde delil olabileceği konusunda belirleyici bir unsur olabilir.

2- Akıl Âhâd hadisinin ibadete dair meselelerde delil olabileceği konusunda belirleyici bir unsur olamaz.⁴¹

İkinci grup, âhâd haberlerin ibadete dair meselelerde delil olabileceğini kabul etseler de aslında böyle bir âhâd rivayetin olmadığı görüşündedir.

Burada kastedilen, âhâd hadisler ibadette delil olabilir ama böyle bir hadis varid olmamıştır. Eğer böyle bir hadis varid olmuş ise de bir başkasıyla amel edilemeyeceği ispatlanmaktadır. Burada ihtilaflı hadislerden bahsediliyor olabilir.⁴²

Hüseyin el-Basrî, âhâd hadislerin ibadette delil olacağını belirten grubun görüşlerini zikrederken onların delil olarak Kur'an'dan getirdikleri ayetleri de kaydetmiştir. Örneğin Tövbe suresinin 120. ayetini zikrettikten sonra, ayetin açıklaması olarak ashaptan bir kişinin Hz. Peygamber'den getirmiş olduğu haberi diğerleri tarafından kabul edildiğine işaret ederek bu hususun âhâd hadisinin kabulünde delil olacağına işaret etmiştir.⁴³

Ayrıca sahabenin âhâd hadisinin kabulünde ittifak ettiğini de belirterek buna delil olarak, gusül konusunda Hz. Peygamber'in hanımlarından diğer Müslüman kadınların bilgi aldığını, Hz. Ebu Bekir'in (ö. 13/634) dede mirası konusunda Muğireden (ö. 50/670) gelen haberle amel ettiğini, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) de Mecusiler konusunda Abdurrahman b. Avf'ın (ö. 32/652) verdiği haberle amel ettiğini zikretmiştir.⁴⁴

Hüseyin el-Basrî, bu görüşleri kaydederken, âhâd hadislerin kabul edilmesi hususunda referans olarak gösterilen ayete karşı çıkanları eleştirerek kendisinin âhâd hadisleri ibadet konusunda delil olacağı kanaatini de ortaya koymuştur. Ancak zikredilen ayetler arasında Hucurat suresi 6. ayetteki (Ey

⁴⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:583.

⁴¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:583.

⁴² Basrî, *el-Mu'temed*, 2:590.

⁴³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:591.

⁴⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:591.

iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun aslını araştırın) fasıktan kasdın, bir kişi olmadığı, ayette geçtiği gibi fasık birinden bahsedildiğini, dolayısıyla âhâd hadisin kabulünde bu ayetin delil olmayacağı görüşünü kaydetmiştir. Bunun dışında Bakara 159. ayette geçen (İndirdiğimiz açık delilleri ve hidâyet yolunu-kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah hem de bütün lânet ediciler lânet eder) gizleyenler kelimesinden çıkararak bunu âhâd hadisin kabulünde delil olarak zikredilmesinin doğru olmadığını şahsî görüşü olarak belirtmiştir.⁴⁵

Hüseyin el-Basrî, âhâd hadisi reddeden grubun delillerini de kaydetmiştir. Onlardan bazılarını özetle şöyle zikredebiliriz:

1- Akıl, âhâd hadisin kabul edilmesine karşıdır. Çünkü haberi getirenin yalancı olup olmadığından yahut getirdiği haberin doğru olup olmadığından emin olamayız. Emin olmadığımız şeyle amel edersek fesada uğrayabiliriz.

2- Âhâd hadisi reddedenler de birçok ayeti delil olarak zikretmişlerdir. Örneğin; Bakara 169. Ayet (O size hep çirkin ve murdar işleri emreder, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyler söylemenizi ister.), İsra, 36. ayet; (Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur).

Bu ayetleri zikrederek bilinmeyen şeylerle amel edilmemesi gerektiği şeklindeki görüşleri kaydetmiştir. Fakat Basrî, her ne kadar bu tarz yaklaşımların var olduğunu eserinde belirtmeye çalışmış ise de bunlara karşı kendi eleştirilerini de eklemektedir. Bu durum Basrî'nin ibadet konusunda âhâd hadisi delil kabul ettiğini yine bir bakıma göstermektedir. Nitekim kendisi fıkıh usûlü'nde mütekellim metodunu takip etmiş olsa da âhâd hadisi akli gerekçelerle reddedenlere karşı fikir söylemesi, nasları delil almada aklı ön planda değil, aksine ikinci planda değerlendirdiğini göstermektedir.⁴⁶

Basrî'nin bu bapta yer verdiği âlimleri çeşitli görüşleri, ibadete dair meselelerde âhâd hadislerin delil alınmasında son derece dikkate değer hususlardır. Zira bu tür farklı görüşleri bir arada değerlendirerek daha sağlıklı çözüm üretme yoluna gidilmesi, tarafımızca en uygun ilmî bir yaklaşımdır. Ancak Basrî'nin başta bu bap olmak üzere diğerlerinde de takip ettiği bu metodu, hadis usûlü eserlerinde bulmak neredeyse imkânsız görünmektedir. Bu bakımdan da usûl-i fıkıh eserlerinin hadis usûlü

⁴⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:595-596.

⁴⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:597-617. sayfalar özetlenmiştir.

eserlerinde ayrıldığını söylemek mümkündür.

2.8. Âhâd Haberinin Reddini Gerektirip Gerektirmeyen Hususlar

Hüseyin el-Basrî, bu başlıkta konuya şöyle giriş yapmıştır; Hz. Peygambere nispet edilen haberlerin yalan olması bir ihtimâldir. Zira Hz. Peygamber “Benden sonra bana yalan isnad edilir” buyurmuştur. Bu nedenle Hz. Peygambere isnad edilen haberi ikiye ayırabiliriz: ⁴⁷

1- Mahiyetine bakıldığında Hz. Peygamber’in söylemiş olduğu açık bir şekilde anlaşılan haber.

2- Hz. Peygamber’in söylemiş olduğu açık bir şekilde bilinmeyen haber. ⁴⁸

Hz. Peygamber’den nakledildiği anlaşılan haberlere dikkat edildiğinde iki durum öne çıkmaktadır:

a) Tearuz söz konusu

b) Tearuz söz konusu değildir. ⁴⁹

İlkinde, yani tearuz söz konusu olmayan rivayetlerde ibadet etmeyi gerektiren hususlar varsa onunla amel etmek lazımdır.

Tearuzun bulunduğu rivayetleri ise, kendi içinde ikiye ayırmak mümkündür:

(i) Tearuz olsa da tevil edilebilir.

Basrî, tevili bir çözüm yolu olarak zikrettikten sonra, bunu birkaç madde halinde açıklamıştır. Örneğin; Hz. Peygamber’den gelen haber, mecazî mahiyette olabilir; tearuz konusunda nasih-mensuh, tahsis vb. çözüm yollarına başvurulabilir demektedir. ⁵⁰

(ii) Hüseyin el-Basrî, hadislerdeki teazurun giderilmesinde tevil metodunun uygulanamayacağı hususlarda ise “muhayyerliğin” söz konusu olduğunu kaydetmiştir. Burada ifade edilen muhayyerlikten kasıt, iki hadisten birini tercih etmek değildir. Aksine muhatabın aynı derecede olan ve çelişkili görünen hadislerden istediğiyle amel edebilmesidir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli husus da söz konusu tearuz halindeki iki hadisin aynı durumda olup, tercihin uygulanamayacağıdır. ⁵¹

Hüseyin el-Basrî’nin tevil edilemeyen hadisler için ortaya koyduğu muhayyerlik metodunu, hadis usûlü eserlerinde görmek pek de mümkün

⁴⁷ Basrî, *el-Mu’temed*, 2:607.

⁴⁸ Basrî, *el-Mu’temed*, 2:607.

⁴⁹ Basrî, *el-Mu’temed*, 2:607.

⁵⁰ Basrî, *el-Mu’temed*, 2:607.

⁵¹ Basrî, *el-Mu’temed*, 2:607.

değildir. Bu bakımdan fıkıh usûlü eserinde bu yaklaşıma işaret edilmesini bir farklılık olarak değerlendirebiliriz. Zira mezheplerin ihtilaf ettiği konuların en önde geleni de tearuz halindeki hadislerin çözümünde ele aldıkları yaklaşımdır. Müellifin diliyle muhayyerlik denilen yaklaşım, hadislerdeki tearuz karşısında istifade edilebilir.

Buraya kadar Hüseyin el-Basrî, Hz. Peygamber'den nakledildiği anlaşılan haberlerle ilgili durumları açıklamaya çalışmıştır. Hz. Peygamber'den nakledildiği anlaşılmayanlar için, iki durumu dikkate almıştır:⁵²

1- Bu haberlerin bir kısmı amel gerektirir.

2- Bir kısmında amel söz konusu değildir.⁵³

Hüseyin el-Basrî'nin zikrettiği kadarıyla amelin söz konusu olmadığı rivayetler delil alınmamaktadır. Mahiyetinde amel söz konusu olan rivayetlerde ise amel belli şartlarda vacip olur ya da belli şartlarla amel reddedilir.

Burada belli bir şarttan kastı, Hüseyin el-Basrî muhbirde ve haberin bizzat kendisinde aranan şartlar olarak değerlendirmiştir.⁵⁴

Haberin kendisinde aranan şartlar denildiğinde, bunlarda bulunan ziyadeye dikkat çekildiği anlaşılmaktadır. Yani nakledilen rivayetlere bakıldığında metninde bulunan bazı ziyadeler, bir başkasında yoktur.⁵⁵

Bu hususları Hüseyin el-Basrî, "Râvînin Halleri" adlı müstakil bir başlıkta ele almıştır. Burada adalet kelimesinin sözlük ve ıstılahî manalarını açıklamaya çalışmıştır. Ardından râvîdeki adaletsizliğin belirtileri olarak onun yalan söylemesini, zabtındaki kusuru ise unutkanlığı ve sürekli hataya düştüğünden anlaşılacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte râvînin meçhuliyetinden dolayı rivayetinin reddedilmeyeceğine işaret etmesi dikkat çekicidir. Nitekim burada râvînin iki ismi olup, birinin meşhur diğerinin de pek bilinmeyebileceğine değinmiştir. Ayrıca hadis meclislerine çok katılmadığı ve rivayetlerinin az olmasından kendisinin tanınmadığını belirtmiştir.⁵⁶

Râvînin durumlarıyla ilgili Hüseyin el-Basrî'nin belirttiği maddeler aşağı yukarı hadis kaynaklarında, özellikle cerh ve tadil eserlerinde detaylı ele

⁵² Basrî, *el-Mu'temed*, 2:607-608.

⁵³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:608.

⁵⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:608-609.

⁵⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:609.

⁵⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:616-620.

alınmıştır. Ancak burada önemle belirtebileceğimiz diğer bir husus da Hüseyin el-Basrî'nin bilinmeyen râvînin rivayetini reddedilmeyeceği ve buna müsamahakâr davranmasıdır. Râvînin başka meşhur bir ismiyle de bilinebileceğini kaydeden Hüseyin el-Basrî'nin bu yaklaşımını⁵⁷ belki de söz konusu râvîyi hemen cerh etmemek gerektiği yönünde yorumlamak mümkündür.

Hüseyin el-Basrî, bu babın sonunda; manayla rivayet edilen haberler ve kitap üzerinden nakledildiği halde kitap isminin zikredilmediği rivayetlerin kabul edilip edilmeyeceği,⁵⁸ rivayette tedlis,⁵⁹ irsal,⁶⁰ müsned vb. rivayetin kesin delillere akla,⁶¹ maruf sünnete⁶² ve kitaba⁶³ tearuz ettiğinde kabul edilip edilmeyeceği gibi hususlara değinmiş ve bunları detaylı olarak müstakil başlıkta ele almıştır.⁶⁴

2.9. Rivayette Ziyadelik Konusu

Hüseyin el-Basrî'nin bir alt başlıkta ele aldığı konu, nakledilen bir hadisin bazen ziyadeyle bazen de ziyadesiz olarak bulunmasıyla ilgilidir. Biraz önce bahsedildiği gibi Basrî, rivayetdeki ziyadeliği haberin metnini ilgilendiren konu olarak değerlendirmiştir. Onun bu başlıkta ele aldığı mevzuları şöyle özetleyebiliriz:

Bazen ziyadeyle, bazen de ziyadesiz olarak rivayet edilen hadisi râvîsine göre iki kısma ayırmak mümkündür:

1) Bazen ziyadeyle, bazen de ziyadesiz olarak rivayet edilen hadislerde râvîlerinin biri hadisi ziyadesiyle, diğer başkası da ziyadesiz olarak nakledebilir.

2) Hadisin ziyadeli ve ziyadesiz olarak rivayet edildiği durum aynı râvî ve aynı hadis üzerinde gerçekleşebilir. Bu durumda aynı râvî, aynı hadisi rivayet ederken ilkinde ziyadeli olarak, daha sonra da ziyadesiz nakledebilir.⁶⁵

İlk durumda, hadisi ziyadesiz nakleden râvînin rivayetine dikkat edilmez. Burada Basrî'nin ziyadesiz nakleden râvînin hadisine dikkat edilmez

⁵⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:616-618.

⁵⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:624.

⁵⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:640.

⁶⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:628.

⁶¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:641-642.

⁶² Basrî, *el-Mu'temed*, 2:642-643.

⁶³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:644-653.

⁶⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:624-653. sayfa aralığı.

⁶⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:609-611.

demesinin en önemli sebebi, onun sika olmadığına dikkat çekmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde hadisi ziyadeyle rivayet edenin haberinin kabul edilmesi de râvîsinin değerine göre sika olmasıdır.⁶⁶

Eğer râvîlerin her ikisi de sika ise, o zaman üç durum söz konusudur.

1- Hadiste görülen ziyadeden, onun iki farklı mecliste rivayet edildiği anlaşılır. İlk mecliste ziyadeyle rivayet edilir, ikincisinde ziyadesiz. Bu durumda ziyadeli olanı tercih edilir.

2- Hadisin sadece bir mecliste nakledildiği anlaşılır. Zira meclise katılanların çoğunluğu rivayeti ziyadesiz olarak naklettiği halde, aralarından tek kişi ziyadeyle aktarabilir. Bu durumda tek râvînin naklettiği ziyadeli rivayet kabul edilmez. Fakat bunun tam tersi olunca, yani râvîlerin çoğu ziyadeli, sadece birisi ziyadesiz olarak naklederse bu durumda da tek kalan râvînin rivayeti terkedilir.

3- Hadis, birçok râvî tarafından hem ziyadeli hem ziyadesiz nakledilebilir. Bu durumda hadisin iki farklı yönü dikkate alınır:

a) Hadisin irabının onun manasını etkilediği durum:

صاع من بر...

صاع واحدا من بر...

Bu rivayette görüldüğü gibi hadisin irabı onun manasını değiştirmekle birlikte bir tearuzu da meydana getirmiştir. Böyle bir durumda hadisi nakleden râvîlerin hangisinin hıfzı daha kuvvetli ise, onun rivayeti tercih edilir. Eğer ikisinin de hıfzı aynı derecede ise, o zaman farklı tercih sebeplerine başvurulur.⁶⁷

Gördüğümüz kadarıyla Basrî farklı tercih sebeplerin detayına pek fazla girmemiştir.

b) İrabın Hadisin Manasını Etkilememesi: Bu tür hadislerde aynı manayı farklı lafızlarla belirtildiğini görmek mümkündür. Dolayısıyla hadisin metnindeki ziyade onun manasını değiştirmede için kabul edilebilir. Zira burada tearuz ortaya çıkmamaktadır.

Hüseyin el-Basrî, bütün bunları zikrettikten sonra bir özette hadislerde görülen ziyadelerin belli şartlarda makbul olduğuna işaret etmiştir.

(i) Hadisi ziyadesiz olarak rivayet eden râvîlerin sayısının diğerlerine göre az olması,

(ii) Ortaya çıkan ziyade, hadisin manasını etkilememeli. Etkilerse

⁶⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:641-642.

⁶⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:612-614.

ziyadeyi nakleden râvînin hıfzı kuvvetli olmalıdır.

Hüseyin el-Basrî'nin kaydettiği kadarıyla bazı âlimler hadislerde görülen ziyadeleri reddetmişlerdir. Zira onlara göre bir râvînin zabtı, rivayet ettiği hadisin başka birinin rivayetine uyum sağladığında tespit edilebilir. Eğer uymazsa, onun zabtı bilinmez ve rivayetteki ziyade terkedilir. Hüseyin el-Basrî bu görüşe karşı çıkararak eleştirmiştir.

İkinci durum, aynı râvînin bir hadisi rivayet ederken ilkinde ziyadeli, diğerinde ziyadesiz nakletmesiyle ilgiliydi. Hüseyin el-Basrî, bu râvînin iki meclise katıldığını ve birinde ziyadeyle diğerinde ise ziyadesiz aktarmış olabileceğine işaret etmiştir.

Eğer râvînin iki mecliste değil, sadece tek mecliste rivayet ettiği anlaşılırsa, o zaman söz konusu hadisin râvî tarafından genel olarak nasıl rivayet edildiğine dikkat edilir. Yani râvî çoğu kez ziyadesiz, ama bir keresinde ziyadeli naklederek daha önceki rivayetinde bu ziyadenin unutmış olduğunu belirtirse bu durumda ziyade kabul edilir.

Ancak râvî, unutup unutmadığına ilişkin herhangi bir şey açıklamadıysa, rivayet ettiği hadisin irabının onun manasını etkilediğine bakılır. Bu durumda hadis için tearuz söz konusu olabilir.

Râvî, bir hadisi çoğu zaman hem ziyadeyle hem de ziyadesiz naklederse, bu onun adaletini düşürür. Ayrıca bir râvînin ziyadesi, güvenilir râvîlerin (hadis hafızlarına) rivayetine ters gelirse, bu durumda da hadis reddedilir.

Hadis usûlü âlimleri bunu muhalefetu's-sikât, yani sika râvîlere muhalefet etme şeklimde açıklamaktadırlar. Bu bakımdan Hüseyin el-Basrî'nin hadis âlimleriyle benzer metodu takip ettiklerine işaret edilebilir.⁶⁸

2.10. Râvînin Halleri

Yukarıda da bahsedildiği gibi Hüseyin el-Basrî, râvînin halleri başlığında râvîde aranan şartları zikretmiştir. İlk olarak adaleti ele almış ve bu kelimenin sözlük ve istilâhî manasını vermeye çalışmıştır. Yaptığı açıklamasında sözlük olarak adaletin zulmün zıddı olduğuna işaret etmiştir. İstilah olarak, güzel amelleri işlemek, hoş olmayan davranışlardan uzak durmak şeklinde tarif etmiştir. Adaletli bir râvînin rivayetini ittifaken makbul olduğunu belirten Basrî, adaletin tespit etme şartlarını da bildirmiştir. Ona göre bir râvînin adaleti; büyük günahlardan uzak durması, yalan söylememesi, küçük günahlarda ısrar etmemesi, insanların hoş görmediği davranışları yapmaması

⁶⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:612-616.

ve benzeri hususlardan anlaşılabilir.⁶⁹

Basrî, râvînini zabtıyla ilgili şunları kaydetmiştir:

Râvî, rivayetinde çok hata yaparsa o zaman rivayeti reddedilir. Aynı şekilde naklettiği rivayetlerinin doğru olanıyla hata olanlarının sayısı eşit ise, bu durumda da rivayeti kabul edilmez.⁷⁰ Eğer doğrusu çok olup, hatalı rivayetleri doğrusuna nispeten daha az ise, o zaman sadece doğru olan haberleri kabul edilir, yanlış olanlarına itibar edilmez.⁷¹ Râvî rivayet ettiği hadislerin manasını bilmezse de (acem ise) rivayeti kabul edilebilir.⁷² Çocuğun rivayetine gelince, Basrî'ye göre şeriatla buna izin yoktur. Şayet çocukken işittiği hadisi büyüyünce rivayet ederse bu kabul edilebilir. Basrî, İbn Abbas'ın rivayetini buna örnek göstermiştir.⁷³ Kölenin rivayeti, âmânın hıfzından ettiği rivayet ve hayatında sadece bir kere hadis nakledenin rivayetleri Basrî'ye göre makbuldür. Zira ona göre tek rivayeti olan kişinin hadisini reddetmenin bir gerekçesi bulunmamıştır.⁷⁴

Yine aynı şekilde Basrî, isminde ihtilaf bulunmakla birlikte adil olan râvînin hadisini kabul olunur demıştır.⁷⁵

Kendisinden bir hadis rivayet edildiğinde 'bu hadisi rivayet ettiğimi hatırlamıyorum' diyen kişinin rivayeti, ondan nakleden tarafından tasdik edilirse makbuldür. Tespit ettiğimiz kadarıyla Hüseyin el-Basrî buna katılmamıştır.⁷⁶

Buraya kadar Hüseyin el-Basrî'nin âhâd hadisi kabul etmede öne sürdüğü şartları ve detayları hadis usûlün'de yer alan bahislerle mukayese ederek şunları söyleyebiliriz:

Hadisçiler, âhâd haberlerin amel edilme şartlarını taşıyıp taşımadıklarını belirlemede râvîsinin güvenilir olmasına önem vermişlerdir. Usûlcüler ise râvînin durumunu göz ardı etmeden muhteva tenkidıyla de uğraşmışlardır.⁷⁷ Zira Basrî'nin de zikrettiği râvîde aranan şartlar, aynı zamanda hadisçiler tarafından da şart koşulmuştur. Bu bakımdan benzer tavır sergiledikleri biraz

⁶⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:616.

⁷⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:617.

⁷¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:618-619.

⁷² Basrî, *el-Mu'temed*, 2:620.

⁷³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:620-621.

⁷⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:621.

⁷⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:621.

⁷⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:621-622.

⁷⁷Mehmet Özşenel, *Arz Yöntemi Özeline Haneî Hadis Anlayışının Teşekkülü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 7; Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 131.

önce de belirtilmişti.

Ancak Basrî, hadisçilerden farklı olarak râvînin inancındaki bozukluğun (fısk) onun rivayetinin kabulünde engel olmadığını belirlemektedir.⁷⁸ Ancak hadisçilere göre inancında bozukluk olanın (bidatçı) rivayeti kabul edilmesi için görüşlerini propaganda etmemelidir.⁷⁹

Sonuç

Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed*'inde haberler konusuna geniş yer ayırmış ve ilk önce haberin tanımı yaparak epistemolojik değerini tartışmıştır. Haberin tanımı olarak, "doğru ve yanlış olabilen söz" diye tarif etmektedir. Bilgi değerine göre: doğruluğu ve muhtevasının gerçekliği kesinlik ifade edenler, haber verenin ve haber verdiği şeyin yalan olduğu kesinlikle bilinenler, doğru ve yalan olma ihtimali olanlar şeklinde üç kısma ayırmıştır. Haberin doğru veya yanlış olmasında haber verenin zannı veya inancına uygun olması değil, verilen haberin gerçeğe uygun olmasını esas alarak muhteva tenkidi yapmıştır. Yine aynı şekilde bir haberin mütevatir olması için en az dört kişi tarafından rivayet edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Haber-i vahidin kabul edilip edilmediği yerler bahsinde ise Hz. Peygamber'den gelen bir haberi şerî hüküm içeren ve şerî hüküm içermeyen şeklinde ikiye ayırmıştır. Hz. Peygamber'den gelen haber şerî bir hüküm içerirse Basrî'ye göre bir bilgi söz konusudur. Burada gelen haberle ibadete dair meselelerde (şerî hüküm) gerekir. Ancak inanç konusunda âhâd haberler delil kabul edilmez. Eğer âhâd haber gerekli şartları taşıyorsa bununla inanç değil, amel etmek lazım diyerek daha ayrıntılı bilgi kaydetmiştir.

Şerî hüküm içermeyen rivayetleri de kendi içinde birkaç kısma ayırmış ve hangisinde ibadetin söz konusu olduğunu ve hangisinde söz konusu olmadığını tartışmıştır.

Âhâd haberin reddini gerektirip gerektirmeyen hususlar bahsinde, âhâd hadisleri: mahiyetine bakıldığında Hz. Peygamber'in söylemiş olduğunu açık bir şekilde anlaşılan haber ve Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu açık bir şekilde bilinmeyen haber şeklinde ikiye ayırmıştır.

Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu açık bir şekilde bilinmeyen haberleri: tearuz söz konusu olan ve tearuz söz konusu olmayanlar şeklinde ikiye ayırmış, tearuz söz konusu olanlar için tearuzu gidermede tevil yöntemini

⁷⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2:616-622; Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 135.

⁷⁹ Muhiddin Düzenli ve Ferhat Gökçe, *Hadis Usûlü*, çev. Mayrambek Jusupov (Bişkek: İz Basma Yayınları, 2018), 139-144.

benimsemiştir.

Ayrıca bu bapta âhâd hadis için bir kısmının amel gerektirdiği ve bir kısmında amelin söz konusu olmadığı şeklinde ikiye ayırması da Basrî'nin eserinde görülen bir farklılık olarak nitelendirilebilir.

Öte yandan mahiyetinde amel söz konusu olan rivayetlerde, amelin belli şartlarda vacip olup, belli şartlarla reddedildiğini kaydetmiştir. Ardından belli bir şarttan kastını açıklayarak, muhbirde ve haberin bizzat kendisinde aranan şartlar olarak değerlendirmiştir.

Ayrıca râvîde aranan şartlar bahsinde Basrî, kölenin rivayeti, âmânın hıfzından ettiği rivayet ve hayatında sadece bir kere hadis nakledenin rivayetleri de makbul görmüştür. Zira ona göre tek rivayeti olan kişinin hadisini reddetmenin bir gerekçesi bulunmamaktadır.

Basrî yine aynı şekilde râvînin inancındaki bozukluğun (fısk) onun rivayetinin kabulünde engel olmadığını belirlemiştir.

Netice olarak hadisle ilgili bazı temel konular usul-i fıkh geleneğinde de ele alınmıştır. Bu konuda verdiğimiz örnek de Hüseyin el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'inde incelediği ahbâr bölümündeki mevzulardır. Basrî'nin sunmuş olduğu yaklaşım tarzı "akılcı" ve "eleştirel" olmuştur. Özellikle haberin epistemolojik değeri üzerinde yaptığı değerlendirmelerinin yanında mütevatir ve âhâd kavramlarıyla ilgili konuları detaylı bir şekilde ele alması dikkate değerdir. Araştırmada Hüseyin el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'inde incelediği ahbâr bölümündeki orijinal diyebileceğimiz yaklaşımların hadis usûlü eserlerine katkı sağlayabilecek mahiyette olduğuna işaret edilebilir. Bu sebeple günümüz hadis araştırmacılarının hadisleri değerlendirirken diğer tüm disiplinler yanında fıkh usûlü disiplininden istifade etmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet. "el-Mu'temed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

Erişim: 8 Şubat, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-mutemed>

Ayran, Şükrü, Duman, Ali. "Ebu'l-Hüseyin El-Basrî'nin El-Mu'temed Adlı Eserinde Emrin Hakikati İle İlgili Görüşlerinin Değerlendirmesi". *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, no. 20 (2017): 97-120. Erişim: 8 Şubat 2022, <http://www.hikmetyurdu.com>.

Basrî, Ebü'l-Hüseyin. *el-Mu'temed fi usuli'l-fıkh*. thk. Muhammed Hamidullah. Damas: 1964.

Düzenli, Muhiddin ve Ferhat Gökçe. *Hadis Usûlü*. çev. Mayrambek Jusupov. Bişkek: İzbasma Yayınevi, 2018.

Hamidullah, Muhammed. "Mu'tezile Fıkıh Usûlü ve el-Basrî'nin 'el-Mu'temed' Adlı Eseri". çev. Ömer Aslan. *Bilimname Dergisi*, no. 3 (2004): 81-105.

Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. Ankara: Otto Yayınları, 2012.

İbn Salâh, eş-Şehrezûrî Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân. *Ulûmu'l-hadis*. thk. Nureddin Itr. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1998.

Özşenel, Mehmet. *Arz Yöntemi Özelinde Hanefî Hadis Anlayışının Teşekkülü*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaledin. *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevi*. thk. Ahmed Ömer Hâşim. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1993.